

Hur kompatibla är svenska myndigheters styrdokument?

En jämförelse mellan Skolverkets och Socialstyrelsens kompetenskrav på äldreomsorgens personal – med fokus på normer och värderingar

Åsa Kindevåg¹

Per Andersson^{1 2}

1 Högskolan Dalarna

2 Linköpings universitet

Abstrakt

Den svenska utbildningen till undersköterska är på gymnasial nivå och finns både på ungdomsgymnasiet och i vuxenutbildningen. För att säkerställa kompetensen hos äldreomsorgens personal i Sverige har både utbildningen och yrket undersköterska genomgått stora förändringar de senaste åren.

En explorativ dokumentanalys har genomförts som synliggör hur normer och värderingar uttrycks i myndigheterna Skolverkets och Socialstyrelsens bindande föreskrifter som behandlar utbildning samt kunskaps- och kompetenskrav för äldreomsorgens personal. Analysen visar att dessa politiskt styrda aktörer ibland har olika begreppsapparater, vilket exempelvis återspeglas i de lagrum som accentueras i respektive föreskrifter. En diskrepans gäller Socialstyrelsens kompetenskrav på vilka lagar och förordningar som personalen ska ha kunskap om, vilka inte återfinns i Skolverkets styrdokument. När det gäller kultur, normer och värderingar ska eleverna lära sig om andra kulturer och hur omsorgstagare med annan bakgrund ska bemötas. Detta skulle kunna tolkas som att de redan förväntas besitta kunskap om och ha tillskansat sig de normer och värderingar som finns i samhället men framför allt inom äldreomsorgen, samt har anammat och kan applicera dem i arbetet – trots att nära hälften av de yrkes elever som väljer att läsa en vård- och omsorgsutbildning på vuxenutbildningen idag är utrikesfödda. I analysen har begrepp från teorin om situerat lärande använts. Begreppet politiskt praktiklandskap är centralt för att förstå betydelsen av myndigheternas föreskrifter för utbildningens och äldreomsorgens praktikgemenskaper, och vikten av yrkeslärares kunskapsförmåga, det vill säga att ha kunskap om stora delar av praktiklandskapet, framträder.

Vidare diskuteras hur läraren får en nyckelroll för att i utbildningen överbygga de skillnader som identifierats mellan de två myndigheternas bindande föreskrifter. En slutsats som kan dras är att mer kunskap behövs om var och hur normer och värderingar förs fram och diskuteras i praktikgemenskaperna vuxenutbildning och äldreomsorg.

Nyckelord: Situeringat lärande, yrkesutbildning, vuxenutbildning, normer, värderingar

Inledning

Yrkesutbildning styrs på olika sätt och från olika håll. Den formella yrkesutbildningen i Sverige är styrd genom politiska beslut, vilka formuleras i styrdokument som lagar, läroplaner etcetera. Arbetsliv och branscher har inte något direkt inflytande över dessa, men har ett indirekt inflytande genom samråd av olika slag i de processer som leder fram till beslut (se Skolverket, 2018) genom exempelvis olika slags branschråd (Skolverket, 2023b). Yrkeseleverna förbereds under sin utbildning för att anamma respektive yrke som sedan i sin tur regleras på olika sätt. Vissa yrken är liksom utbildningen styrda via lagar och politiska beslut, exempelvis yrket undersköterska, medan andra styrs av branscher och av förväntningar från arbetsgivare och kunder. I andra länder kan även utbildningen i högre utsträckning styras mer direkt av de olika branscherna (Brockmann m.fl., 2008; Dobbins & Busemeyer, 2015). Yrkeslärarna förväntas både följa den styrning som gäller för yrkesutbildningen och uppfylla yrkets och branschernas förväntningar på den blivande personalens kompetens. Detta kan leda till olika slags dilemman för lärarna, beroende på hur samstämmig eller motsägelsefull styrning och förväntan från branscherna är (Harman, 2016; Wärvik, 2013).

Vård- och omsorgsutbildningen (VO) i Sverige är på gymnasial nivå och finns både för ungdomar inom gymnasieskolan och inom den kommunala vuxenutbildningen (komvux), och eleverna får efter godkänd utbildning titeln undersköterska inom vård och omsorg (Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd om skyddad yrkestitel för undersköterskor, 2023). I denna artikel undersöker vi den svenska VO-utbildningen för vuxna (VO-vux), som är den största yrkesutbildningen inom komvux. Varje år påbörjar cirka 18 000 elever en VO-vux-utbildning, vilket kan jämföras med gymnasieskolans cirka 3 000 nya VO-elever per år. Sett till samtliga yrkesutbildningar på komvux är VO det största programmet med 42 procent av eleverna. Dessa elever utgör en heterogen grupp utifrån ålder, kön, utbildningsnivå och födelseland, där cirka hälften av eleverna är utrikesfödda¹ (Skolverket, 2023e). Det ställer krav på lärarna (Fejes, 2016), vilket denna artikel avser att synliggöra. Mer specifikt analyserar vi här vilka yrkesrelaterade normer och värderingar som lärarna förväntas förmedla och som vuxeneleverna, de blivande undersköterskorna, förväntas omfatta och följa i sin yrkesutövning inom äldreomsorgen. Lärare och elever befinner sig i ett praktiklandskap (Wenger-Trayner & Wenger-Trayner, 2015) där förväntningarna gällande bland annat normer och värderingar formuleras i politiskt styrda praktikgemenskaper, både för utbildningen och för yrkesutövningen.

Yrket undersköterska har de senaste åren genomgått en förändring, med bland annat en ny programstruktur för utbildningen från och med höstterminen 2021 (Skolverket, 2021). Från och med juli 2023 har dessutom "undersköterska" blivit en skyddad yrkestitel (Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd om skyddad yrkestitel för undersköterskor, 2023), vilket innebär krav på en viss kompetens för att få kalla sig undersköterska (Socialstyrelsen, 2023a). Vi intresserar oss alltså för de kunskaper eleverna ska tillskansa sig under utbildningen och den kompetens som undersköterskorna förväntas inneha inom äldreomsorgen. Utgångspunkten är praktikgemenskapernas bindande föreskrifter och vilken samstämmighet, respektive eventuella motsägelser som finns mellan det som uttrycks som krav på vad utbildningen ska ge eleverna, respektive krav på personalens kompetens.

Bakgrunden till förändringarna inom VO-utbildningen var Gymnasieutredningens förslag om förtydligande av undersköterskans yrkeskrav genom införandet av en enhetlig

undersköterskeexamen (Gymnasieutredningen, 2016) där utbildningen anpassades efter de nya kraven (En nationell samordnare för effektivare resursutnyttjande inom hälso- och sjukvården, 2016). Som ett led i att förbättra kompetensen bland äldreomsorgens personal beslutade regeringen att utreda hur yrket undersköterska skulle kunna regleras (Dir. 2017:103), eftersom det fanns kvalitetsbrister inom äldreomsorgen som kunde relateras direkt till personalens yrkeskompetens (Utredningen om nationell kvalitetsplan för äldreomsorgen, 2017). VO-vux:s utbildningar kunde ha olika innehåll i olika kommuner eftersom utbildningen inte var reglerad, vilket i sin tur riskerade att resultera i kompetensbrist hos personalen (Kommittédirektiv: Reglering av yrket undersköterska, 2017) (Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd om skyddad yrkestitel för undersköterskor, 2023). Skolverket fick uppdraget att justera VO:s innehåll och examensmål utifrån de nationella kompetenskraven för undersköterska, för att kunna införa en enhetlig undersköterskeexamen. Även VO-vux:s utbildningar ingick i denna översyn. I framtagandet av en ny ämnesplan samrådde Skolverket med bland annat den nationella branschorganisationen Vård- och omsorgscollege, som är en samarbetsorganisation med bland annat fackliga organisationer, utbildningsanordnare och vårdgivare (Vård- och omsorgscollege, 2023), samt med sakkunniga experter och arbetsgivare från både kommunal och regional verksamhet (Skolverket, 2018). Resultatet av regeringsuppdraget blev således en ny VO-utbildning från höstterminen 2021 (Skolverket, 2021) och en skyddad yrkestitel för undersköterskor från och med halvårsskiftet 2023 (Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd om skyddad yrkestitel för undersköterskor, 2023). VO-utbildningen på komvux motsvarar nu 75 veckors heltidsstudier, och ska utöver yrkesämnena även innehålla svenska eller svenska som andraspråk samt samhällskunskap (Skolverket, 2023f). För att få kalla sig undersköterska behöver personen vara godkänd på kurser motsvarande minst 90 procent av utbildningen, inklusive ha godkänt betyg i svenska eller svenska som andraspråk samt samhällskunskap (Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd om skyddad yrkestitel för undersköterskor, 2023).

Artikelns fokus är att jämföra praktikgemenskapernas styrdokument: Skolverkets styrdokument för VO:s yrkespaket, vilket är benämningen på vuxenutbildningens yrkesutbildningar, jämförs med Socialstyrelsens kompetenskrav på äldreomsorgens personal med utgångspunkt i de normer och värderingar som uttrycks i föreskrifterna.

Syftet med artikeln är att undersöka hur normer och värderingar synliggörs i praktiklandskapets bindande föreskrifter, det vill säga praktikgemenskaperna Skolverket och Socialstyrelsens olika föreskrifter som behandlar utbildning och kunskaps- och kompetenskrav för äldreomsorgens personal.

Frågeställningar:

1. Vilka normer och värderingar ska undersköterskan utveckla under sin utbildning och förväntas inneha i äldreomsorgen?
2. Vilka likheter och skillnader finns det mellan praktiklandskapets bindande föreskrifter med fokus på normer och värderingar?

Utbildningens praktikgemenskap

Efter en kort historisk återblick och genomgång av svensk vuxenutbildning presenteras olika aktörer i utbildningens praktikgemenskap. Ett urval av relevant tidigare forskning presenteras nedan i avsnitten om praktikgemenskaperna.

Svensk yrkesutbildning sträcker sig tillbaka till lärlingssystemet, där lärlingen lärde sig av mästaren, för att sedan över tid övergå till olika former av yrkesskolor (Hellstrand & Lundh Nilsson, 2021). På 1970-talet blev yrkesprogrammen en del av den svenska gymnasieskolan (Nylund, 2012). Redan ett par år tidigare (1968) hade komvux formellt blivit en egen skolform (Henning Loeb, 2006).

Skollagen (2010) beskriver komvux flerfaldiga uppdrag: både en medborgerlig och demokratisk funktion samt en arbetsmarknads- och kompensatorisk funktion. Det är kommunerna som har det yttersta ansvaret för komvux, men utbildningarna kan upphandlas av privata aktörer. Komvux är till för de som är arbetslösa, vill yrkesväxla eller komplettera sina tidigare betyg. Utbildningen i svenska för invandrare innebär att elever med utländsk bakgrund också är en specifik målgrupp. De som har störst behov av en utbildning ska prioriteras, vilket bland annat ger nyanlända möjligheter att etablera sig på arbetsmarknaden (Skollag, 2010). Komvux har förändrats över tid från att främst erbjuda högskoleförberedande ämnen till att nu erbjuda flera olika yrkespaket för att öka elevernas chanser att komma ut i arbete efter genomgången utbildning (Fejes, 2016).

VO-vux:s yrkespaket är komprimerat jämfört med det treåriga gymnasieprogrammet, eftersom vuxeneleverna som nämnts endast läser yrkesämnena samt svenska/svenska som andraspråk och samhällskunskap. Sammanlagt motsvarar utbildningen tre terminers heltidsstudier. Den ska ge eleverna kunskap om bland annat kroppens uppbyggnad och funktion, olika sjukdomar och hur arbetsuppgifter ska utföras inom vård och omsorg, exempelvis personlig vård och olika slags provtagningar (Skolverket, 2023f). Utbildningen genomförs inte alltid på heltid, och är därför oftast tre till fyra terminer lång, vilket skiljer mellan olika kommuner och hur/om de valt att lägga upp utbildningen med mer tid för språkstöd och/eller arbetsplatsförlagt lärande (APL). Den kan även läsas i kombination med svenska för invandrare (SFI) eller kurser på grundläggande nivå, vilket innebär yrkesstudier på deltid och en längre utbildningstid (Skolverket, 2023c). Elever med lång erfarenhet från vård och omsorg kan validera sina kunskaper och förkorta sin utbildning (Skollag, 2010).

Bindande föreskrifter

Skollagen (2010) reglerar bland annat elevers skyldighet och rättighet. Förordningar är regeringens bestämmelser, till exempel Förordningen om vuxenutbildningen (2011). Ytterligare styrdokument är Vuxenutbildningens läroplan (Lvux12) (Skolverket, 2022d) och yrkespaketet för VO (Skolverket, 2023f).

Skolans styrdokument har av tradition ett eurocentriskt perspektiv, trots det idag multikulturella samhället, visar en kanadensisk undersökning (Cui, 2019). Styrdokumentet utgår från det västerländska samhällets kultur, uppbyggnad och syn på demokrati, vilket enligt Cui innebär att ett västerländskt synsätt sätts som norm. På komvux möts elever från olika kulturella bakgrunder och det medför att lärarna behöver hjälpa eleverna att ta till sig, i detta fall, de normer och värderingar som gäller i det svenska samhället i stort och speciellt inom vård och omsorg (Choy & Wärvik, 2019).

Yrkeslärarna

Lärarna kan utforma sin undervisning fritt utifrån ämnesplanernas syfte och centrala innehåll (Skolverket, 2023d). Yrkeslärare påverkas av tidigare yrkeserfarenhet och innehar enligt Robson m.fl. (2004) en klar uppfattning om vilka kunskaper en person inom yrket behöver. Yrkeslärarna på VO har tidigare exempelvis arbetat som sjuksköterskor, arbets- eller fysioterapeuter eller undersköterskor (Eliasson, 2009) och är oftast av svenskfödd medelklass (Rehn & Eliasson, 2015). Dock är inte alltid styrdokumentens krav och lärarnas uppfattning om nödvändiga yrkeskunskaper samstämmiga, eftersom styrdokumentet inte tar hänsyn till alla de yrkesfärdigheter eleverna kan behöva ha med sig ut i arbetslivet (Harman, 2016; Wärvik, 2013). Yrkeslärarnas ambition är att få eleverna att anamma en yrkesidentitet under utbildningstiden (Köpsén, 2014) genom att sammanföra skol- och yrkeskulturen (Tanggaard, 2007). Därtill är ambitionen att förmedla det svenska samhällets värderingar till vuxenelever med en mångfald av bakgrunder (SKOLFS 2022d).

Yrkeseleverna

Yrkeseleverna på komvux är en heterogen grupp gällande ålder, kön, utbildningsnivå och skolbakgrund och knappt hälften är utrikesfödda (Skolverket 2023e). Eleverna förväntas arbeta efter svenska normer och värderingar (Elmeroth, 2018), vilket inte alltid är självklart. Denna problematik kan visa sig exempelvis genom en ovilja att hjälpa omsorgstagare av det andra könet med intymhygien (Eliasson & Rehn, 2017).

Äldreomsorgens praktikgemenskap

I kommande avsnitt presenteras först de lagar och förordningar som styr svensk äldreomsorg och därefter beskrivs kortfattat en undersköterskas arbete inom äldreomsorgen.

Bindande föreskrifter

Socialtjänstlagen (SoL 2001) är den ramlag som ger kommunerna frihet att utforma äldreomsorgen utifrån lokala förutsättningar. Som komplement ger Socialstyrelsen ut bindande föreskrifter som anger hur kommunernas insatser ska genomföras för bland annat äldre i behov av omsorg av olika slag. Föreskriften *Lex Sarah* handlar till exempel om den rapporteringsskyldighet som bland annat äldreomsorgens personal och elever har vid (misstänkta) missförhållanden (Socialstyrelsen, 2011b).

Hälso- och sjukvårdslagen (HSL) ger ramar till huvudmännen att utforma hälso- och sjukvården så att personalen ska kunna förebygga, utreda och behandla sjukdomar och dödsfall. För att ge en god vård krävs det kompetent personal. HSL och dess föreskrifter handlar om sjukvård med tillhörande uppgifter, vilket också är det lagrum som legitimerad personal (sjuksköterskor, läkare, arbets- och fysioterapeuter) arbetar under (HSL, 2017; Patientsäkerhetslag, 2010). *Lex Maria* är den anmälningsplikt som sjukvårdspersonal har när patienter utsätts för eller riskerar felbehandling inom vården (Patientsäkerhetslag, 2010).

De två stora lagrummen som handlar om vård och omsorg skiljer sig åt: SoL har sin utgångspunkt i stöd och service och HSL i hälso- och sjukvård. Undersköterskans olika

arbetsuppgifter regleras av olika lagrum: till exempel regleras städning hos en omsorgstagare av SoL, men läkemedelsgivning av HSL.

Undersköterskans praktik

Socialstyrelsen har arbetat fram en sammanställning som mynnade ut i undersköterskans kompetensmål (Socialstyrelsen, 2023b). De arbetsuppgifter som åligger undersköterskan är att observera, se förändringar och rapportera om omsorgstagarens hälsotillstånd både muntligt och skriftligt (Thunborg, 2016) och kunna samarbeta med andra yrkeskategorier, exempelvis sjuksköterskor och läkare (Gustafsson m.fl., 2019). Undersköterskan ska arbeta förebyggande för att undvika vårdskador, såsom undernäring och sår (Socialstyrelsen, 2022). Därtill ska honⁱⁱ samarbeta med andra personalkategorier och ha en holistisk människosyn med omsorgstagarens behov i centrum, vilket benämns personcentrerad vård (De Roos & Edvardsson, 2019). Undersköterskan möter och tar ställning till många olika slags etiska frågeställningar i sitt arbete, vilket även kan innebära svåra etiska dilemman. Etiska dilemman definieras som att "hur man än handlar så blir det fel". Inget av de tillgängliga handlingsalternativen är bättre eller sämre än något annat, vilket gör dessa situationer svårhanterliga (Svedberg, 2006).

Kommunikation

Cirka 75 procent av alla undersköterskor arbetar inom äldreomsorgen (Statistiska Centralbyrån, [SCB] 2023) och andelen bland dem med utländsk bakgrund växer (Sveriges Kommuner och Regioner, [SKR] 2022). Personalens bristande kunskap i svenska språket är ett hinder i genomförandet av arbetsuppgifterna, visar en rapport från fackförbundet Kommunal (Huupponen, 2019). Rapporten slår fast att undersköterskans arbete kretsar kring verbal och icke-verbal kommunikation, vilket innebär att kommunikativ kompetens är livsviktig i mötet med vårdtagarna. Det krävs avancerade språk- och kommunikationsegenskaper för att trösta en omsorgstagare med exempelvis en demenssjukdom (Huupponen, 2019). Forskning visar att omsorgstagare är rädda för att inte kunna göra sig förstådda om personalen inte har tillräckliga kunskaper i deras modersmål, vilket i vårt sammanhang oftast är svenska (Lill, 2007). Undersköterskans yrkeskompetens är således tätt sammanbunden med språkkunskaperna – utan tillräckliga språkkunskaper i arbetsplatsens talade språk kan yrkeskunskaperna inte användas till fullo. Därför har Socialstyrelsen utvecklat ett material till kommunerna för bedömning av personalens språkförmåga och ett språkutvecklande arbetssätt (Socialstyrelsen, 2023c).

Normer och värderingar

Begreppen normer och värderingar är centrala i denna studie och definieras kortfattat enligt följande:

Normer definieras som skrivna, oskrivna och uttalade regler för hur människor exempelvis ska uppträda och handla i sociala sammanhang. Dessa uttalade regler varierar mellan, men återfinns i, alla praktikgemenskaper (Nationalencyklopedin, u.å.-a). Det är lättare att följa än att bryta mot dem (Somerville & Abrahamsson, 2003), eftersom friktion uppstår gentemot omgivningen när normer bryts (Martinsson & Reimers, 2008).

En *värdering* kan definieras som en åsikt, uppfattning eller ett omdöme som är subjektivt, alltså en personlig åsikt etcetera om något (Nationalencyklopedin, u.å.-b). I Sverige finns olika så kallade värdegrunder, det vill säga formuleringar av de grundläggande värderingar som förväntas forma individens handlingar och principer (Nationalencyklopedin, u.å.-c). Det kan dock vara svårt att i praktiken upptäcka och förstå vad de önskvärda värderingarna innebär och hur de ska respekteras, framförallt om de är i strid med individens egna uppfattningar (Hjerm m.fl., 2020). Johansson (2020) menar dock att det är möjligt för individen att ha en uppsättning värderingar privat och en annan i arbetslivet. Läroplaner från olika länder har jämförts och slutsatsen är bland annat att den värdegrund som är inskriven i länders skiftande styrdokument påverkar den värdegrund samt de normer och värderingar som eleverna får med sig i livet (Sporre, 2020). Detta borde indikera att elever från olika delar av världen har med sig olika moraliska kompasser utifrån uppväxtlandets värdegrund, där även kulturella bakgrunder spelar in.

Teoretiskt ramverk

Som teoretiskt ramverk i studien används teorin om *situerat lärande*. De begrepp från detta ramverk som används i artikeln presenteras kortfattat nedan.

Utgångspunkten i teorin är att lärande sker genom deltagande i olika kontexter, vilket beskrivs som att lärandet är *situerat* i olika sammanhang, vilka kallas för *praktikgemenskaper*. En praktikgemenskap definieras som dess *deltagare* och de sociala *relationer* som uppstår mellan dem samt de för arbetet nödvändiga *artefakterna* (Lave & Wenger, 1991). I denna artikel ses VO-vux och äldreomsorgen som två skilda sammanhang som båda innehåller olika praktikgemenskaper med en lärandeinriktad gemenskap i skolan och en arbetsgemenskap i äldreomsorgen. Deltagarna, det vill säga elever, lärare, undersköterskor med flera, ger praktikgemenskaperna liv (Lave & Wenger, 1991; Wenger, 1998). Flera närliggande praktikgemenskaper bildar sedan ett *praktiklandskap*, och genom att förflytta sig mellan olika praktikgemenskaper i landskapet sker också ett lärande när gränserna korsas (Wenger-Trayner & Wenger-Trayner, 2015). En elev är deltagare i både skolans och äldreomsorgens praktikgemenskaper och förflyttar sig mellan dem när hon har APL, vilket innebär att deltagaren behöver förhålla sig till olika styrdokument beroende på var hon befinner sig: i skolan eller på en arbetsplats.

Begreppet *politiskt praktiklandskap* (Wenger-Trayner & Wenger-Trayner, 2015, s. 15–17) är centralt i denna studie och syftar på relationen mellan olika praktikgemenskaper inom landskapet och hur de påverkar och påverkas av varandra. Till exempel finns det myndigheter, i denna studie Skolverket och Socialstyrelsen, som har en stor inverkan på sina respektive områden: skola och äldreomsorg. De producerar olika föreskrifter och är på så sätt två av flera aktiva myndigheter i praktiklandskapet. Kunskap rör sig mellan olika praktikgemenskaper, från de som producerar exempelvis föreskrifterna, till mottagande deltagare i skola och äldreomsorg som förväntas ta till sig och följa föreskrifterna, och tillbaka. Eftersom praktiklandskapets olika delar har skiftande uppgifter uppstår det hierarkier mellan dem: myndigheter beslutar och deltagarna förväntas följa besluten, vilket kan bli problematiskt. Ett exempel på det är yrkeslärarna som har att förhålla sig till givna föreskrifter: bland annat läro- och ämnesplaner. Dock är det upp till den enskilde deltagaren att anamma föreskrifterna, det finns också en

möjlighet för deltagarna att endast låtsas följa föreskrifterna och sedan handla på eget bevåg. Inom praktiklandskapet finns olika åsikter och röster som gör sig hörda, vilket är ytterligare en anledning till att hierarkier skapas mellan olika praktikgemenskaper. I det politiska landskapet finns det inget som garanterar att kunskap och kompetens inom en gemenskap automatiskt ses som giltigt i en annan, beroende på praktikgemenskapernas position i förhållande till varandra (Wenger-Trayner & Wenger-Trayner, 2015).

Begreppet *kunskapsförmåga* (knowledgeability) (Wenger-Trayner & Wenger-Trayner, 2015, s. 22–23) betecknar den kunskap individen har om och från olika delar av praktiklandskapet. Det är omöjligt att inneha tillräcklig kompetens för att arbeta i alla delar av ett praktiklandskap, men en person har möjlighet att ha kunskap om stora delar av landskapet. Kunskapsförmågan är således en viktig aspekt av lärandet (Wenger-Trayner & Wenger-Trayner, 2015). Praktiklandskapets deltagare har exempelvis äldreomsorgens värdegrund att förhålla sig till, men när personalen möter komplexa etiska problem krävs även en *etisk kompetens* (Falkenström, 2013). Etisk kompetens kräver både känslomässig mognad och en så kallad moralisk kompass som hjälper deltagarna att veta vad som är rätt och fel, gott och ont. Detta utvecklas i gemenskap med andra. I en etiskt svår situation behöver deltagarna kunna anamma ett helhetsperspektiv med insikt om de konsekvenser som uppstår både i det långa och korta perspektivet för individen utifrån olika slags handlande. Det är i relation till definierade arbetsuppgifter som etisk kompetens får sin mening (Falkenström, 2013). Ett exempel på det kan vara vård i livets slutskede när praktiklandskapets olika deltagare kan ställas inför etiska dilemman. Deltagarna behöver då både kunskapsförmåga från andra delar av praktiklandskapet och en etisk kompetens.

Praktikgemenskaperna innehåller också *berättelser*, både *inom* och *om* gemenskapen. Berättelser om praktiklandskapet kan inkludera dess föreskrifter, vilket är det som står i fokus i denna artikel. Berättelser inom praktiklandskapet bildar en förståelse för yrket eftersom olika begrepp förklaras och normer och värderingar kan synliggöras genom berättelserna (Lave & Wenger, 1991; Wenger, 1998).

Metod

Under denna rubrik beskrivs och diskuteras studiens forskningsmässiga sammanhang samt hur föreskrifterna har valts ut och bearbetats. Denna studie ingår i ett större projekt med fokus att undersöka om och hur äldreomsorgens normer och värderingar framkommer och behandlas i undersköterskans utbildning. Dokumentanalysen i denna artikel kommer därför att kompletteras med och sättas in i ett sammanhang med empiriska studier av vuxna utrikesfödda elever, yrkeslärares och handledande undersköterskors erfarenheter av normer och värderingar inom VO-vux och äldreomsorgen.

Urval

Dokumenterna som analyseras är samtliga bindande föreskrifter från två av praktiklandskapets myndigheter, Skolverket och Socialstyrelsen, vilka är skrivna av myndigheterna och för utbildningens och äldreomsorgens tjänstemän (Bowen, 2009; Martin, 2018). Urvalet gjordes utifrån artikelns syfte att undersöka vad föreskrifterna anger om normer och värderingar som elever och undersköterskor förväntas följa inom äldreomsorgen. Från praktikgemenskapen

VO valdes de styrdokument som gäller för utbildningen: Lvux12 (Skolverket, 2022d) och ämnesplanerna för de kurser som är programgemensamma för VO:s yrkespaket, exklusive ämnena psykologi, svenska/svenska som andraspråk och samhällskunskap (Skolverket, 2023f). Urvalet bland äldreomsorgens föreskrifter är: Socialstyrelsens föreskrifter om kunskapskraven för personalen inom äldreomsorgen (Socialstyrelsen, 2011a), Värdegrunden inom äldreomsorgen (Socialstyrelsen, 2012) samt Socialstyrelsens kompetensmål för undersköterskor (Socialstyrelsen, 2021).

Dokumentanalys

En kvalitativ textanalys (Widén, 2020) har genomförts för att få fram texternas innebörd utifrån artikelns första frågeställning: Vilka normer och värderingar ska undersköterskan utveckla under sin utbildning och förväntas innehålla i äldreomsorgen? Som komplement till textanalysen har delar av stegen i kvalitativ innehållsanalys använts (Bryman, 2020). Genomläsningen av dokumenten har varit explorativ, det vill säga att den fokuserat på att undersöka och hitta underliggande samband och strukturer (Cohen m.fl., 2018).

Samtliga dokument har lästs igenom flera gånger och de delar som var relevanta för frågeställningen om normer och värderingar markerades och kopierades över till ett särskilt arbetsdokument. Ämnesplanernas centrala innehåll bevarades i sin helhet för att inte bli för korta textdelar. Däremot har ämnenas syfte och mål delats upp i olika textdelar på grund av längd och efter innehåll. Socialstyrelsens föreskrifter behandlades på samma sätt och ett kunskapskrav bildade en textdel.

Med hjälp av programmet NVivo kodades samtliga textdelar, vilket innebar att de utklippta delarna sorterades in i olika koder som hade liknande innehåll (Bryman, 2020). Under processens gång framträdde Normer och Värderingar som huvudteman och vi valde att låta dem strukturera analysen (jmf. Bryman, 2020). Flera delteman formades utifrån den explorativa läsningen. I arbetet framkom fler delteman under Normer än under Värderingar, där det sistnämnda temat fokuserar på vilka värderingar som deltagarna ska förhålla sig till i de lagar och förordningar som analyserats. Övriga koder kategoriserades in i delteman under huvudtemat Normer. De båda praktikgemenskapernas föreskrifter kodades och analyserades först separat, för att sedan sammanföras och bearbetas tills alla koder var insorterade i olika delteman (Bryman, 2020).

Därefter analyserades koder utifrån artikelns andra frågeställning: vilka likheter och skillnader finns det mellan praktiklandskapets bindande föreskrifter med fokus på normer och värderingar? Det gjordes genom att anlägga ett teoretiskt perspektiv på huvud- och deltemana för att fördjupa analysen ytterligare (Widén, 2020).

Analysen har även väglett av våra olika erfarenheter och förförståelser inom praktiklandskapet. Den har bidragit till möjligheten att se relevans och betydelse i olika delar av texterna, samt att genomföra analysen utifrån såväl dokumentens innehåll som vårt teoretiska perspektiv. Artikelns försteförfattare har tidigare arbetat som specialistsjuksköterska i vård av äldre och som yrkeslärare på VO-vux samt lärare på yrkeslärarutbildningen. Andreförfattaren har en bakgrund som lärare inom grundskolan men har främst erfarenhet som forskare inom yrkesutbildning och vuxenutbildning samt som lärarutbildare, vilket bidrar till vår förförståelse för texterna (Westlund, 2020).

Metodreflektioner

Samtliga texter som analyserats är skrivna av myndigheternas tjänstemän och för utbildningens och äldreomsorgens tjänstemän, exempelvis rektorer, lärare och chefer på olika nivåer, vilket stärker pålitligheten eftersom texternas ursprung och syfte är tydligt angivna (Cohen m.fl., 2018). En triangulering har gjorts genom att använda flera olika dokument som styr praktiklandskapets kompetensbeskrivning i förhållande till undersköterskans utbildning och arbete, vilket ökar artikelns trovärdighet (Lincoln & Guba, 1985). För att öka läsarens möjlighet att utvärdera de slutsatser som dras och avgöra om dessa kan överföras till andra delar av praktiklandskapet är de olika praktikgemenskaperna beskrivna (jmf. Lincoln & Guba, 1985).

För att säkerställa artikelns pålitlighet har artikelns försteförfattare gjort den preliminära analysen och andreförfattaren har granskat analys och slutsatser (Lincoln & Guba, 1985). Vår bedömning är att artikelns bekräftelsebarhet (confirmability) stärks av att urval, metod och analys har beskrivits och att författarnas förförståelse finns angiven (Lincoln & Guba, 1985).

Resultat och analys

Nedan redovisas resultaten från analysen av praktiklandskapets bindande föreskrifter som anger de normer och värderingar som vuxenelever och undersköterskor ska förhålla sig till inom äldreomsorgen. Utgångspunkten är artikelns två frågeställningar om vilka normer och värderingar undersköterskan ska utveckla under sin utbildning och förväntas inneha i äldreomsorgen, samt vilka likheter och skillnader det finns mellan praktiklandskapets bindande föreskrifter med fokus på normer och värderingar. I redovisningen ges även illustrerande exempel på hur de förväntningar på undersköterskans normer och värderingar som identifierats i dokumentanalysen i sin tur skapar förväntningar och krav på yrkesläraren inom VO-utbildningen och hennes kunskapsförmåga, för att utbildningen ska bidra till utveckling av dessa normer och värderingar.

I analysen av dokumenten framkom fyra olika delteman under Normer och två under Värderingar (Tabell 1). Under varje deltema kommer myndigheternas bindande föreskrifter att presenteras var för sig, för att sedan jämföras och analyseras utifrån artikelns teoretiska ramverk.

Tabell 1: Teman och delteman från analysen.

Normer	Värderingar
Etiska frågeställningar	Demokrati och människovärde
Kommunikation och bemötande	Dela och arbeta efter styrdokumentens värderingar
Kulturella aspekter och integritet	
Omsorgstagarens perspektiv	

I texten benämns praktiklandskapets olika deltagare som elever, lärare och undersköterskor i respektive praktikgemenskap, medan begreppet deltagare används som samlingsbegrepp när flera yrkeskategorier åsyftas.

Normer

Nedan presenteras resultat och analys av vad praktiklandskapets bindande föreskrifter anger om normer. Dessa har delats in i följande delteman: *Etiska frågeställningar, Kommunikation och bemötande, Kulturella aspekter och integritet* samt *Omsorgstagarens perspektiv*.

Etiska frågeställningar

Enligt Skolverkets ämnesplaner för VO ska praktikgemenskapens elever under utbildningen lära sig att både hantera etiska dilemman och utveckla ett etiskt förhållningssätt som ska genomsyra bemötandet av omsorgstagare, både i vård- och omsorgsmiljöer samt i hemmiljö (Skolverket, 2022c, e, f, 2023a). Detta är exempelvis ett tydligt mål i ämnesplanen för Omvårdnad: «Förmåga att arbeta på ett etiskt och patientsäkert sätt.» (Skolverket, 2022e, Ämne Omvårdnad, mål 3, s. 1)

Vuxeneleverna ska också ges möjligheten att diskutera olika slags etiska frågeställningar (Skolverket, 2022c, e). Socialstyrelsen anger i sina föreskrifter att undersköterskorna ska kunna identifiera och hantera etiska dilemman i den dagliga vården och omsorgen (Socialstyrelsen, 2021).

Skolverket och Socialstyrelsen är överens om vikten av att samtliga deltagare ska kunna hantera etiska dilemman. Ämnesplanerna anger att eleverna ska ges möjlighet att tillägna sig kunskap om hur de ska arbeta med ett etiskt förhållningssätt och kunna hantera etiska dilemman (Skolverket, 2022c, e, f, g, 2023a), vilket indikerar den vikt som Skolverket lägger på detta arbetssätt. Socialstyrelsen å sin sida har denna skrivning endast i sina kompetensmål för undersköterskor (Socialstyrelsen, 2021). En förväntan på etisk kompetens framträder när föreskrifterna behandlar begrepp som självbestämmande och integritet, vilket ställer krav på att läraren har kunskapsförmåga att se och förmedla detta till eleverna (jmf. Wenger-Trayner & Wenger-Trayner, 2015). Som tillfälliga deltagare inom en del av äldreomsorgens praktikgemenskap ges eleverna möjlighet att genom deltagande och observation erfara etiska dilemman, men för att upptäcka och kunna hantera dem behöver de stöd från erfaren personal (jmf. Wenger, 1998) för att utöka sin etiska kompetens (Falkenström, 2013) som sedan kan diskuteras i skolan. Ett lärande sker genom deltagande i, och när gränser korsas mellan olika praktikgemenskaper (jmf. Wenger-Trayner & Wenger-Trayner, 2015).

Under utbildningen ska eleverna få kunskap om Vård i livets slutskede och hur omvårdnaden runt omsorgstagaren ska genomföras, vilket inkluderar bemötandet av omsorgstagaren och dennes närstående. Därtill krävs kunskap om innebörden av en värdig död (Skolverket, 2022c) samt om den smärtlindring som finns att tillgå i livets slutskede och hur omhändertagandet ska ske efter döden (Skolverket, 2022e). I ämnet Gerontologi och geriatrik används två olika begrepp för vård i livets slutskede: «Palliativ vård och omsorg utifrån olika trossamfundets syn och ceremonier kring omhändertagande vid livet slutskede» (Skolverket, 2022b, Ämne Gerontologi och geriatrik, centralt innehåll, s. 2).

Eleverna behöver även lära sig bemöta omsorgstagaren och närstående utifrån deras livsåskådning (Skolverket, 2022b).

Socialstyrelsens föreskrifter stipulerar att undersköterskorna ska kunna vårda omsorgstagare i livets slutskede och samtidigt vara ett stöd för omsorgstagaren och dennes närstående

(Socialstyrelsen, 2011a, 2021). I denna del av arbetet ingår hänsynstagande till omsorgstagarens sociala, psykiska, fysiska och existentiella behov (Socialstyrelsen, 2021) och slutligen hur omhändertagandet ska vara vid dödsfall (Socialstyrelsen, 2011a).

Omsorg i livets slutskede

- kunskap om omsorg och vård av äldre personer i livets slutskede
- kunskap om stöd till närstående till äldre personer i livets slutskede
- kunskap om omhändertagande vid dödsfall (Socialstyrelsen, 2011a, Omsorg i livets slutskede, s.6)

Här ses en samsyn i myndigheternas bindande föreskrifter. Dock används olika begrepp: Skolverket använder begreppen *Palliativ vård* och *livets slutskede* (Skolverket, 2022b, e) samt *trossamfunds syn och ceremonier* (Skolverket, 2022b). Socialstyrelsen däremot skriver *vård i livets slut* (Socialstyrelsen, 2011a) och *existentiella behov* (Socialstyrelsen, 2021). Yrkesläraren behöver använda sin kunskapsförmåga (Wenger-Trayner & Wenger-Trayner, 2015) för att sammanföra begreppen *palliativ vård* och *livets slutskede* för eleverna och förklara vad de innebär i praktiken. Detta kan ske genom olika former av berättelser (Wenger, 1998), både styrdokumentens texter men framför allt från yrkeslärarens egna erfarenheter. I berättelserna kan begreppen förklaras i en kontext och synliggöra hur de relaterar till varandra. Genom dessa ges eleverna möjlighet att koppla värdegrunden och etiska dilemman till praktiska erfarenheter och på så sätt utöka sin etiska kompetens (Falkenström, 2013).

Kommunikation och bemötande

Under utbildningen ska vuxneleverna lära sig att bemöta och kommunicera med varje enskild omsorgstagare utifrån dennes situation och villkor samt ta hänsyn till omsorgstagarens kultur. Likaså ska eleverna lära sig att kommunicera med annan personal och närstående, även i krissituationer (Skolverket, 2022b, c, e, f, g).

I undervisningen ska eleverna ges möjlighet att utveckla förmåga att ta hänsyn till brukarens allmänmänskliga och individuella behov samt att utveckla förståelse för den enskilda människans uppfattning av sin egen livssituation...// //... Undervisningen ska även bidra till att eleverna utvecklar förmåga att kommunicera och möta brukare med ett lyhört, respektfullt, reflekterande och empatiskt förhållningssätt. Undervisningen ska syfta till att eleverna utvecklar kunskaper om vad som påverkar brukares behov och livskvalitet. (Skolverket, 2022g, Ämne Social omsorg, syfte, s. 1)

Lvux12 fastställer att praktikgemenskapen ska förmedla att varje individ är värdefull och att ingen får diskrimineras utifrån religion, kön, funktionsnedsättning eller etnicitet (Skolverket, 2022d).

Äldreomsorgens kompetenskrav är att personalen ska anpassa sitt bemötande utefter den enskilda omsorgstagarens villkor med respekt, vilket även gäller närstående:

Kommunikation

- kunskap om hur sättet att kommunicera kan anpassas till olika situationer och till olika individers förutsättningar //...//
- förmåga att kommunicera med närstående
- förmåga att kommunicera med personer ur olika yrkesgrupper
(Socialstyrelsen, 2011a, Grundläggande kunskaper och förmågor, s. 4)

Personalen ska således inte göra skillnad på vårdtagarna utifrån etnisk tillhörighet, kön, religion eller eventuell funktionsnedsättning. Undersköterskorna ska också kunna hantera och bemöta omsorgstagare och närstående som befinner sig i sorg eller kris (Socialstyrelsen, 2012, 2021). Undersköterskans agerande/handlande ska också vara sådant att omsorgstagaren kan och vågar framföra sina egna åsikter och känna sig trygg och ha förtroende för personalen (Socialstyrelsen, 2012).

Två av det politiska praktiklandskapets aktörer – Skolverket och Socialstyrelsen – har genom respektive föreskrifter synliggjort vikten av att omsorgstagaren bemöts med respekt och utifrån den enskildes villkor av personalen. Det indikerar att de två myndigheterna förutsätter att deltagarna i praktiklandskapet innehar etisk kompetens (Falkenström, 2013). Dock återfinns en skillnad mellan hur dessa aktörer beskriver vikten av att arbeta trygghetsskapande. Socialstyrelsen förutsätter att äldreomsorgens personal kan arbeta trygghetsskapande, vilket inte är tydligt framskrivet i Skolverkets styrdokument. Yrkesläraren behöver delvis gå utanför styrdokumentet för att synliggöra vad ett trygghetsskapande arbetssätt innebär i praktiken. Till sin hjälp kan läraren accentuera ett centralt innehåll i ämnet Gerontologi och geriatrik som nämner socialtjänstens värdegrund för omsorg av äldre (Skolverket, 2022b). Genom att synliggöra värdegrunden kan vikten av att personalen har ett trygghetsskapande arbetssätt betonas (Socialstyrelsen, 2012). Det blir således upp till den enskilde yrkesläraren om och hur mycket fokus i undervisningen som läggs på att lära sig arbeta trygghetsskapande eftersom läraren behöver besitta kunskapsförmåga från äldreomsorgens värdegrund för att implementera detta arbetssätt hos eleverna (jmf. Wenger-Trayner & Wenger-Trayner, 2015).

Lvux12 anger att deltagarna ska ges kännedom om svensk historia och kultur och att det svenska språket ska stärkas (Skolverket, 2022d). I VO:s ämnesplaner nämns inte språket mer än indirekt genom att deltagarna ska lära sig att dokumentera genomförda uppgifter eller observationer i journalen (Skolverket, 2022b, c, e, f, g, 2023a).

Socialstyrelsens kompetenskrav beskriver personalens förväntade förmåga att hantera det svenska språket: «Kommunikation – förmåga att förstå, tala, läsa och skriva svenska.» (Socialstyrelsen, 2011a, Grundläggande kunskaper och förmågor, s. 4)

I undersköterskans arbetsuppgifter ingår också att anpassa samtalet utifrån omsorgstagarens specifika situation och förmåga, vilket ska ske på ett språk och sätt som omsorgstagaren kan tillgodogöra sig (Socialstyrelsen, 2012).

Det finns både likheter och skillnader i myndigheternas bindande föreskrifter vad gäller de olika deltagarnas kunskap i det svenska språket. I VO:s ämnesplaner nämns kunskaper i svenska språket indirekt i samband med skriftlig dokumentation (Skolverket, 2022c, e, f, g, 2023a). Socialstyrelsen å sin sida är tydlig med att undersköterskorna ska besitta kunskaper i det svenska språket (Socialstyrelsen, 2011a). Berättelser, både dokument och delade erfarenheter

mellan kollegor inom praktikgemenskaperna är en hjälp för nya deltagare att lära sig yrkesspråk, normer och hur olika uppgifter kan genomföras (Lave & Wenger, 1991). Det lägger ett stort ansvar både på den enskilde läraren och handledaren att använda kunskapsförmågan att från praktiklandskapets olika delar och tidigare erfarenhet kunna hämta berättelser för att stärka eleven i den språkliga utvecklingen. Kunskapsförmågan kan behöva sträcka sig till andra delar av landskapet som har större fokus på språkinläring, vilket inte alltid är en naturlig del av yrkeslärarens eller handledarens tidigare praktik (jmf. Wenger-Trayner & Wenger-Trayner, 2015).

Kulturella aspekter och integritet

I Lvx12 används begreppet kultur i samband med att deltagarna ska inse värdet av en kulturell och etnisk mångfald (Skolverket, 2022d). I ämnesplanerna återkommer begreppet tillsammans med att deltagarna ska ha fokus på kulturella aspekter inom omvårdnaden (Skolverket, 2022e) och kulturella perspektiv på möten (Skolverket, 2022e, g).

Undervisningen i ämnet gerontologi och geriatrik ska syfta till att eleverna utvecklar kunskaper om det normala åldrandet samt om äldres hälsa, ohälsa, livskvalitet och om de behov som uppstår i samband med åldrandet. Undervisningen ska också bidra till att eleverna utvecklar kunskaper om åldrandet ur ett mångkulturellt perspektiv (Skolverket, 2022g, Ämne Gerontologi och geriatrik, ämnets syfte, s. 1).

I flera av ämnesplanernas centrala innehåll upprepas skrivningar om vikten av att eleverna lär sig att det finns olika kulturella perspektiv på människan (Skolverket, 2022g) och åldrandet (Skolverket, 2022b), och om vikten av att ha respekt för individ och kultur (Skolverket, 2022c).

I Socialstyrelsens föreskrifter används begreppet "kultur" i samband med måltidssituationer (Socialstyrelsen, 2021) och äldreomsorgens värdegrund i samband med att omsorgstagaren ska ges möjlighet att leva efter sin egen kultur (Socialstyrelsen, 2012): «Personalen skapar förutsättningar för den äldre personen att uppleva en meningsfull tillvaro, alltifrån möjligheten att utöva någon fysisk aktivitet till att han eller hon kan leva enligt sin kultur, livsåskådning och tro.» (Socialstyrelsen, 2012, Meningsfull tillvaro, s. 5).

Skolverket har i sina styrdokument en större variation och fler perspektiv på kulturella aspekter än vad Socialstyrelsens bindande föreskrifter har. De anger att kulturell hänsyn ska tas och/men Lvx12 har svensk kultur som utgångspunkt (Skolverket, 2022d), vilket inte specificeras i övriga föreskrifter. Det blir således upp till den enskilde läraren att använda sin kunskapsförmåga för att beskriva svensk kultur, normer och värderingar och lotsa yrkes eleverna genom utbildningen så att de får kunskap om olika kulturella perspektiv (Wenger-Trayner & Wenger-Trayner, 2015), vilket även inkluderar den svenska kulturen (Skolverket, 2022d).

Skolverket har i Lvx12 beskrivit att eleverna ska ges "Förtrogenhet med Sveriges kultur och historia" (Skolverket, 2022d). De olika ämnenas historiska utveckling återfinns i ämnesplanernas mål, syfte och centrala innehåll (Skolverket, 2022f, g, 2023a). I kunskapskraven för äldreomsorgens personal finns inget skrivet om detta.

De politiskt styrda aktörerna, myndigheterna, har således inte en gemensam syn på vikten av att känna till svensk historia och hur välfärdssamhället har utvecklats. Det är upp till den enskilda

undersköterskan att inhämta kunskap om svensk historia och använda den i sitt arbete (jmf. Wenger-Trayner & Wenger-Trayner, 2015).

Omsorgstagarens perspektiv

Skolverkets styrdokument anger att eleverna ska lära sig ha en helhetssyn på omsorgstagaren och ha förståelse för hur denne uppfattar sin livssituation (Skolverket, 2022g). En del i detta är att hjälpa omsorgstagaren i det dagliga livet på olika sätt: «Personlig vård, däribland personlig hygien, munvård, kost och vätska, måltidssituation, vila och sömn, elimination, inkontinens och klädsel samt komplikationer vid långvarigt sängläge.» (Skolverket, 2022e, Ämne Omvårdnad, centralt innehåll, s. 2)

Därtill ska vuxnelevorna lära sig att använda och förstå hur olika hjälpmedel fungerar som kan möjliggöra större självständighet för vårdtagarna, och att arbeta patientsäkert där omsorgstagaren har självbestämmande över sin situation (Skolverket, 2022e). Slutligen ska eleverna efter genomgången utbildning kunna skapa likvärdighet, delaktighet och tillgänglighet för omsorgstagare med olika funktionsvariationer (Skolverket, 2021, 2023a). Begreppet personcentrerad vård används i fyra ämnen (Skolverket, 2022b, e, f, g) och syftar på att utgå från omsorgstagarens perspektiv och arbeta interprofessionellt i team (De Roos & Edvardsson, 2019).

Socialstyrelsens anger i sina kompetenskrav (Socialstyrelsen, 2011a) att undersköterskan ska kunna arbeta med omsorgstagarens perspektiv i fokus, vilket inkluderar de hjälpmedel som kan underlätta för omsorgstagaren i vardagen.

Personalen arbetar på ett sätt som säkerställer att den äldre personen själv får bestämma om den kroppsliga omsorgen, t.ex. av- och påklädning och toalettbesök.

– Personalen visar diskretion i omsorgssituationer. (Socialstyrelsen, 2012, Privatliv och integritet, s. 4)

Socialstyrelsen beskriver vidare hur undersköterskan ska ha omsorgstagarens perspektiv i fokus. Detta inkluderar både vård av och omsorg om omsorgstagaren utifrån dennes ofta komplexa livs- och hälsosituation (Socialstyrelsen, 2012, 2021).

Båda aktörerna har fokus på omsorgstagarens behov och perspektiv, vilket personal och elever förutsätts efterfölja (jmf. Wenger-Trayner & Wenger-Trayner, 2015). Skolverket använder dock två olika begrepp: självbestämmande och personcentrerad vård, medan Socialstyrelsen endast använder begreppet självbestämmande. Yrkesläraren behöver ha förståelse för och veta skillnader och likheter mellan dessa olika begrepp för att i undervisningen kunna förmedla detta till eleverna, både teoretiskt och praktiskt. Det kräver dock att yrkesläraren besitter kunskapsförmåga från olika delar av praktiklandskapet (Wenger-Trayner & Wenger-Trayner, 2015). I undervisningen behöver även yrkeslärarens etiska kompetens användas och förmedlas till eleverna (Falkenström, 2013), till exempel genom berättelser från sitt yrkesliv som sätter begreppen i en konkret kontext (jmf. Wenger, 1998).

Värderingar

Här följer resultat och analys av vilka värderingar som praktiklandskapets myndigheter anger att dess olika aktörer ska omfatta i sitt dagliga arbete. Dessa har delats in i följande delteman: *Demokrati och människovärde* samt *Dela och arbeta efter styrdokumentens värderingar*.

Demokrati och människovärde

De värderingar som betonas i föreskrifterna handlar främst om olika aspekter av demokrati och människovärde. I skolans praktikgemenskap är Skollagen (2010) det ramverk som styr skolan i sin helhet och anger utbildningens syfte. Utgångspunkten i vuxenutbildningen ska vara den enskilda elevens förutsättningar.

Målen för den kommunala vuxenutbildningen är att

- vuxna ska stödjas och stimuleras i sitt lärande,
- vuxna ska ges möjlighet att utveckla sina kunskaper och sin kompetens i syfte att stärka sin ställning i arbets- och samhällslivet samt att främja sin personliga utveckling...// (Skollag, 2010, 20 kap, 2§)

Den vuxna elevens utveckling sätts alltså i fokus. Skollagen framhåller också att det är det svenska samhällets grundläggande värden som ska förmedlas till eleverna, vilka är demokratiska värderingar och respekt för mänskliga rättigheter (Skollag, 2010), något som återkommer i VO:s ämnesplaner.

Undervisningen ska ge eleverna möjlighet att utveckla förmåga att arbeta enskilt och i team inom sociala verksamheter utifrån lagar, styrdokument, en demokratisk värdegrund och överenskommelser om mänskliga rättigheter. (Skolverket, 2022g, Ämne Social omsorg, syfte, s. 1)

De demokratiska värderingarna tar sig även uttryck i att vuxenutbildningen ska vara öppen för och uppmuntra att olika slags åsikter förs fram och diskuteras i undervisningen. De perspektiv som ska accentueras i utbildningen är bland annat jämställdhet och lika rättigheter för kvinnor och män (Skolverket, 2022d).

Den ramlag som styr praktikgemenskapen äldreomsorg är SoL (2001), vars femte kapitel innehåller bestämmelser för bland annat omsorgen om äldre människor: «Socialtjänstens omsorg om äldre ska inriktas på att äldre personer får leva ett värdigt liv och känna välbefinnande (värdegrund).» (SoL, 2001:427, 5 kap, 4 §)

Här är det de äldre omsorgstagarnas människovärde som lyfts fram. Förutom äldreomsorgens värdegrund, som analyseras i kategorin normer, ska kommunens verksamhet, där äldreomsorgen ingår, utgå från en demokratisk och solidarisk grund samt bygga på respekt för individens integritet och självbestämmanderätt (SoL, 2001).

Det råder en enighet i föreskrifterna om att praktikgemenskapernas olika deltagare förväntas acceptera det svenska samhällets syn på demokrati och människovärde. Föreskrifterna betonar vikten av en demokratisk utgångspunkt och respekt för mänskliga rättigheter, där alla har samma

värde och rättigheter oberoende av exempelvis kön samt solidaritet (Skollag, 2010; Skolverket, 2022d; Socialstyrelsen, 2012; SoL, 2001). Yrkesläraren har ett stort ansvar att i sin undervisning visa på och till eleverna förmedla praktiklandskapets samstämmighet gällande samhällets värdegrund. Dessutom ska läraren med en demokratisk utgångspunkt tillåta att normer och värderingar ifrågasätts av eleverna och diskuteras i undervisningen (Skolverket, 2022d). Dock finns inget utrymme i föreskrifterna för att eleverna ska tillåtas ifrågasätta värdegrunden när det befinner sig inom äldreomsorgens praktikgemenskap, där har verksamheten fokus på de äldres rättigheter och värde. Det ställer krav på yrkesläraren att kunna förmedla samhällets värdegrunder och samtidigt låta dessa diskuteras och bli ifrågasatta i klassrummet. Läraren behöver vara tydlig med att det inom praktikgemenskapen skola är tillåtet att ifrågasätta och diskutera, men att i andra praktikgemenskaper förväntas personalen följa rådande värdegrund. Detta kräver att yrkesläraren är väl förankrad i skolans värdegrund för att låta den bli ifrågasatt, det vill säga besitter både god kunskapsförmåga (Wenger-Trayner & Wenger-Trayner, 2015) och etisk kompetens (Falkenström, 2013).

Dela och arbeta efter styrdokumentens värderingar

En övergripande värdering är slutligen att styrdokumentet och de värderingar som uttrycks där ska vara rådande. Styrdokumentet har formulerats genom samhällets demokratiska processer, och även om värderingarna kan diskuteras i demokratiska samtal i skolan så förväntas eleverna utveckla kunskaper om dem samt dela och arbeta efter dem i sitt kommande yrke som undersköterska. I Skolverkets styrdokument framgår vikten av att eleverna får kunskap om olika lagar:

I undervisningen ska eleverna ges möjlighet att utveckla förmåga att planera egna arbetsinsatser samt utföra, utvärdera och dokumentera vård- och omsorgsuppgifter vid sjukdomar utifrån lagar och andra bestämmelser. (Skolverket, 2022c, Ämne Hälso- och sjukvård, syfte, s. 1)

Styrdokumentet visar på vikten av att i arbetet kunna omvandla lagar och bestämmelsers innehåll och omsätta dem i praktiken (Skolverket, 2022f, 2023a). Skrivningen "lagar och andra bestämmelser" återkommer i flera ämnen i samband med omnämmandet av lagar som styr det specifika verksamhetsområdet (Skolverket, 2022a, c, f, g, 2023a). Exempel på lagar och bestämmelser som omnämns är de som reglerar läkemedelsanvändningen (Skolverket, 2022a) och lagar som styr psykiatrisk tvångsvård (Skolverket, 2022f) och arbetsmiljön (Skolverket, 2022e). De lagar och bestämmelser som namnges är FN:s barnkonvention och konventionen om funktionsnedsattas rättigheter (Skolverket, 2023a), Hälso- och sjukvårdslagen, patientsäkerhetslagen och Lex Maria (Skolverket, 2022e).

Socialstyrelsens bindande föreskrifter räknar å sin sida upp flertalet lagar och bestämmelser som undersköterskorna i äldreomsorgen förutsätts ha kunskap om:

Regelverk

- kunskap om regelverket på socialtjänstens och hälso- och sjukvårdens område som rör äldre personer

- kunskap om annan relevant lagstiftning, t.ex. om offentlighet och sekretess, god man och förvaltare, diskriminering, livsmedel och arbetsmiljö
- förmåga att dokumentera sitt eget arbete i enlighet med lagar och andra författningar (Socialstyrelsen, 2011a, Grundläggande kunskaper och förmågor, s. 4)

Som allra första punkt i de grundläggande kunskaper som äldreomsorgens personal förväntas ha anges att de minst ska ha kunskap om Socialtjänstlagen med dess värdegrund och kunna anamma dess innehåll och genomföra det i det praktiska arbetet (Socialstyrelsen, 2011a).

De politiskt styrda aktörerna är överens om att elever och undersköterskor ska ges och ha kännedom om de lagar och förordningar som ska följas, och kunna omsätta dem i praktisk handling. De två myndigheternas föreskrifter uttrycker dock inte en samsyn på vilka lagrum som är viktigast för eleverna att lära sig och för undersköterskorna att ha kunskap om. Skolverket lägger tyngdpunkten på HSL genom att det är en av få namngivna lagar (Skolverket, 2022e), medan Socialstyrelsen ger stor vikt åt Socialtjänstlagen och dess värdegrund (Socialstyrelsen 2011a). Denna diskrepans ställer stora krav på yrkeslärarens kunskapsförmåga att frånga Skolverkets styrdokument för att ge eleverna den kunskap de förväntas ha inom äldreomsorgen (jmf. Wenger-Trayner & Wenger-Trayner, 2015). Med tidigare yrkeserfarenheter som eventuellt varande legitimerad personal som arbetat under HSL (HSL, 2017; Patientsäkerhetslag, 2010) ställs stora krav att kunna se och förmedla vikten av SoL i undervisningen, trots att den inte är omnämnd explicit i Skolverkets styrdokument. Om yrkesläraren inte har tillräcklig kunskapsförmåga riskerar eleverna således att inte få den kunskap som krävs för att arbeta inom äldreomsorgen.

Diskussion

En jämförelse har gjorts mellan två av praktiklandskapets politiska aktörer – Skolverket och Socialstyrelsen – med fokus på bindande föreskrifter gällande kompetens hos elever och undersköterskor i den svenska äldreomsorgen och specifikt förväntningar vad gäller normer och värderingar. Det finns en samsyn mellan aktörernas föreskrifter, men även skillnader har uppdagats. Dessa skillnader omfattar bland annat olika begreppsapparater och vilka lagar och föreskrifter som praktiklandskapets olika deltagare ska ha kunskap om och agera utifrån. I diskussionsavsnittet jämförs analysen med bland annat tidigare forskning, vilket visar på eventuella konsekvenser som kan uppkomma på grund av att två av det politiska landskapets aktörer har olika tyngdpunkter i respektive bindande föreskrifter. Resultaten diskuteras även i förhållande till tänkbara konsekvenser främst för yrkeslärarens arbete och undervisning, men också utifrån elevernas, de blivande undersköterskornas, perspektiv.

Politiskt praktiklandskap

Skolverkets och Socialstyrelsens bindande föreskrifter har en överordnad position i det politiska praktiklandskapet, eftersom det är myndighetstexter som deltagare i olika praktikgemenskaper förväntas följa (jmf. Wenger-Trayner & Wenger-Trayner, 2015). I dessa föreskrifter finns grundläggande värderingar framskrivna efter att ha formulerats genom samhällets demokratiska processer (HSL, 2017; Skollag, 2010; Socialstyrelsen, 2011a; SoL, 2001). Skolverkets styrdokument

är tydliga med att lärare och elever förväntas ha en demokratisk värdegrund och respekt för mänskliga rättigheter (Skollag, 2010; Skolverket, 2022d), och äldreomsorgens föreskrifter anger bland annat vikten av omsorgstagarens rätt till integritet (Socialstyrelsen, 2011a, 2012; SoL, 2001). Lvx12 ger i demokratisk anda eleverna utrymme att i diskussioner med lärarna ifrågasätta samhällets normer och värderingar (Skolverket, 2022d), ett utrymme som inte återfinns i äldreomsorgens föreskrifter eftersom det är omsorgstagaren som är centrum för värdegrunden i den praktikgemenskapen. Eftersom eleverna på VO-vux är en heterogen grupp (Skolverket, 2023e) med olika skolbakgrund är det rimligt att dra slutsatsen att eleverna har med sig skilda värdegrunder från sin skoltid i olika länder (Sporre, 2020). Om de ges möjlighet att diskutera dessa skillnader synliggörs dessa, och det blir lättare för eleverna att upptäcka och förstå de förväntade värderingarna. Detta är särskilt viktigt om dessa värderingar inte överensstämmer med elevens (Hjerm m.fl., 2020). Dock kan det vara så att eleverna kan ha en "privat" uppsättning värderingar hemma men ändå arbeta utifrån samhällets och arbetsplatsens värdegrund (Johansson, 2020). Normer visar sig lättast genom att "handla fel", eftersom friktion då uppstår gentemot omgivningen (Martinsson & Reimers, 2008). Eleverna behöver handledning i vad som är praktikgemenskapens normer och värderingar, vilket exempelvis kan ske i samtal mellan olika deltagare där värdegrunder och etisk kompetens kan synliggöras, förklaras och utvecklas (Falkenström, 2013). Genom att yrkesläraren använder sin kunskapsförmåga och i sin undervisning för in olika normer och värderingar ges möjligheter att synliggöra dessa för eleverna och förbereda dem inför arbetet i äldreomsorgen. Detta underlättar för eleverna att under APL snabbare kunna röra sig från praktikgemenskapens perifera delar in mot de centrala delarna där kunskapen bärs av erfarna undersköterskor (Lave & Wenger, 1991; Wenger, 1998).

De två myndigheterna tydliggör som aktörer i praktiklandskapet genom sina olika bindande föreskrifter att lagar och bestämmelser ska vara kända av elever (Skolverket, 2022a, c, f, g, 2023a) och undersköterskor (Socialstyrelsen 2011a, 2012). Dock framkommer skillnader mellan aktörerna gällande de lagrum som accentueras. Skolverkets tyngdpunkt, utifrån de bindande föreskrifter som återges, är HSL och Lex Maria (Skolverket, 2022e). Socialstyrelsen å sin sida förväntar sig att personalen har kunskap om i första hand SoL, offentlighet och sekretess och god man (Socialstyrelsen, 2011a), vilka inte omnämns i VO:s ämnesplaner över huvud taget. 75 procent av alla undersköterskor arbetar inom äldreomsorgen (SCB, 2023), och förväntas ha kunskap om lagrum och föreskrifter (Socialstyrelsen 2011a) som inte omnämns i VO:s ämnesplan. Därmed är risken stor att en kompetensbrist uppstår i äldreomsorgens praktikgemenskap efter införandet av det nya VO-programmet, om inte den enskilde yrkesläraren går utanför givna ramar och för in detta i sin undervisning (jmf. Skolverket, 2023e; Wenger-Trayner & Wenger-Trayner, 2015). Skolverket har i sina styrdokument lagt fokus på HSL, vilket är det lagrum som legitimerad personal arbetar under (HSL, 2017; Patientsäkerhetslag, 2010). Detta kan indikera att experterna som konsulterades i framtagandet av den nya ämnesplanen var legitimerad vårdpersonal som inte har en naturlig koppling till SoL och äldreomsorgens värdegrund. Den hierarki som finns mellan vad som anses som giltig kunskap i olika praktikgemenskaper framkommer här (jmf. Wenger-Trayner & Wenger-Trayner, 2015), då det lagrum som en stor del av den olegitimerade personalen arbetar under inte har uppmärksamats i VO:s styrdokument, utan fokus ligger på legitimerad personals lagrum. Det blir således upp till den enskilde yrkesläraren att använda sin kunskapsförmåga och lägga till och tydliggöra ej omnämnda föreskrifter i sin undervisning. Hur naturligt detta faller sig kan bero på vilken tidigare yrkeserfarenhet denne har och vad

som därmed uppfattas som viktigt (Robson m.fl., 2004), och om läraren dristar sig till att gå utanför vad styrdokumentet stipulerar (Skolverket, 2023e), alltså inte underordna sig rådande föreskrifter. Dock har många av yrkeslärarna arbetat som legitimerad sjukvårdspersonal (Eliasson & Rehn, 2017), vilket kan innebära att de inte har tillräcklig kännedom om SoL för att lyfta in den i undervisningen. Det i sin tur påverkar elever som inte får tillräcklig utbildning och äldreomsorgen som riskerar att personalen inte har tillräckliga kunskaper, vilket därmed kan påverka omsorgstagaren, exempelvis genom att (misstänkta) missförhållanden inte anmäls (Socialstyrelsen, 2011b).

Utbildningens praktikgemenskap

VO-vux styrs av Skolverket och dess styrdokument: Skollagen (2010), läroplanen Lvx12 (Skolverket, 2022d) samt ämnesplanerna i yrkespaketet (Skolverket, 2023a). Yrkespaketets innehåll arbetades fram i samråd mellan Skolverket och branschråd och består av för yrkesområdet relevanta kurser (Skolverket, 2023f). Lvx12 tydliggör vuxenutbildningens uppdrag att förmedla det svenska samhällets värderingar om demokrati och allas lika rättigheter till eleverna (Skolverket, 2022d). Efter genomgången utbildning förväntas eleverna ha kunskap om olika kulturer för att kunna bemöta omsorgstagaren utifrån dennes unika livssituation och kultur (Skolverket, 2022b, c, e, g). Myndigheterna har klargjort vad olika deltagare i de olika praktikgemenskaperna förväntas följa, vilket ställer krav på bland annat yrkeslärarna att acceptera dessa och förmedla dem till eleverna (jmf. Wenger-Trayner & Wenger-Trayner, 2015). Dock är det omvända inte omnämnt: hur deltagarna ska få kunskap om den svenska kulturen. Det tycks tas för givet att eleverna redan har denna kännedom, trots att närmare hälften av vuxneleverna är utrikesfödda (Skolverket, 2023e) och har en skolbakgrund som kan ha gett dem en annan värdegrund jämfört med den svenska (Sporre, 2020). Styrdokumentet tycks ta det eurocentriska synsättet för givet (Cui, 2019) och yrkeslärarna är dessutom oftast av svenskfödd medelklass (Eliasson & Rehn, 2017), vilket ställer höga krav på dem. De behöver kunskapsförmåga (jmf. Wenger-Trayner & Wenger-Trayner, 2015) att ha kännedom om olika kulturer, normer och värderingar, och samtidigt kunna presentera det svenska samhällets värderingar och normer för eleverna som förväntas anamma dem i sitt kommande yrke. Detta är inte kunskaper som ingår i yrkeslärarnas utbildning och riskerar därför att förbises, vilket påverkar elevernas utbildning. I yrkeslärarrollen ingår det att ta ansvar för att förbereda eleverna för kommande yrkesliv (Köpsén, 2014) och hjälpa yrkesleverna att förena skol- och yrkeskulturen (Tanggaard, 2007). Lärarna behöver därför vara väl förtrogna med och kunna förklara och kontextualisera de svenska normerna och värderingarna så att eleverna ges möjlighet att förstå och anamma dem (Choy & Wärvik, 2019), eftersom de förväntas arbeta efter dem efter genomgången utbildning (Elmeroth, 2018). Genom att ta avstamp i Lvx12 är det möjligt för lärarna att låta elevernas olika åsikter och uppfattningar framkomma och att diskutera skillnader mellan olika kulturers normer och värderingar med samhällets värdegrund som utgångspunkt (Skolverket, 2022d). Detta ställer dock stora krav på lärarna att förutom att ha yrkeskunskaper även kunna föra diskussioner utifrån praktiklandskapets värderingar. Det krävs både etisk kompetens och lyhördhet att föra fram åsiktsskillnader i klassrummet (Falkenström, 2013). Om eleverna ges möjlighet att redan i klassrummet få diskutera och få syn på äldreomsorgens normer kan rörelsen från äldreomsorgens perifera delar in mot de mer centrala delarna av praktikgemenskapen underlättas (Lave & Wenger, 1991; Wenger, 1998).

Äldreomsorgens praktiklandskap

Just nu pågår en förändring av undersköterskans utbildning och höjning av hennes kompetens, varav skyddandet av yrkestiteln undersköterska är en del (Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd om skyddad yrkestitel för undersköterskor, 2023). I äldreomsorgens bindande föreskrifter gällande personalens kompetens ses språk, kommunikation och trygghetsskapande arbetsätt som en naturlig del av arbetsuppgifterna (Socialstyrelsen, 2011a, 2012), vilket inte är lika tydligt framskrivet i Skolverkets styrdokument. Kommunikation kan vara en utmaning mellan olika deltagare eftersom allt fler av elever och personal har utländsk bakgrund och därmed inte har svenska som modersmål (SKR, 2022). Socialstyrelsen har dock initierat ett språkstärkande arbetsätt för att stärka personalens språkförmåga i svenska (Socialstyrelsen, 2023c), vilket är av stor vikt då undersköterskans arbetsuppgifter till stor del handlar om verbal och icke-verbal kommunikation i samspelet med omsorgstagarna (Huupponen, 2019). När kunskaperna i det svenska språket inte är tillräckliga blir processen att ta sig från praktikgemenskapens periferi in mot centrum längre, eftersom det är ett hinder att ha bristande kunskaper i det svenska språket. Dock kan eleverna genom att observera och lyssna till undersköterskornas berättelser få till sig både yrkesspråk och -färdigheter samt normer och värderingar (Lave & Wenger, 1991; Wenger, 1998). Detta ställer dock krav på att de erfarna undersköterskorna har en väl utvecklad etisk kompetens (Falkenström, 2013) och en vilja att dela med sig av den, vilket kan vara svårt eftersom etisk kompetens med en inbyggd moralkompass är abstrakta begrepp och svåra att synliggöra.

En stor del av ett trygghetsskapande arbetsätt (Socialstyrelsen, 2012) är att omsorgstagaren ska kunna göra sig förstådd i samspelet med personalen (Lill, 2007). I ämnesplanerna för VO-paketet nämns vikten av språk mer indirekt i samband med dokumentation (exempelvis Skolverket, 2023a), vilket kan ses som en brist. Socialstyrelsen å sin sida anger att språkkunskaperna är nyckeln till vårdtagarnas välbefinnande (Socialstyrelsen, 2023c) och förutsätter att personalen har ett trygghetsskapande arbetsätt. Det ställs dock stora krav på undersköterskorna i handledningen av elever och ny personal med annan kulturell och språklig bakgrund. Handledarna behöver kunskapsförmåga från delar av praktiklandskapet som kan vara okända för dem (jmf. Wenger-Trayner & Wenger-Trayner, 2015). Likaså krävs en etisk kompetens och att med avstamp i äldreomsorgens värdegrund kunna visa på de värderingar som praktikgemenskapen arbetar efter (Falkenström, 2013). Elever som har kort utbildningstid i Sverige riskerar att inte kunna kommunicera tillräckligt väl på det svenska språket, vilket i sin tur påverkar omsorgstagaren som kan uppleva bland annat otrygghet (Huupponen, 2019; Lill, 2007). I värsta fall påverkas patientsäkerheten (Huupponen, 2019) och omsorgstagaren kan hamna i en livshotande situation.

Slutsats

Två av det politiska praktiklandskapets aktörer – Skolverket och Socialstyrelsen – arbetar båda för att förbättra kompetensen hos äldreomsorgens personal. Det finns dock diskrepanser mellan aktörerna som kan härledas till praktiklandskapets hierarki, där hälso- och sjukvård får en mer framskjuten plats än social omsorg. Detta synliggörs bland annat genom vilka lagrum som eleverna ska få kunskap om kontra äldreomsorgens kompetenskrav. När det

gäller kultur, normer och värderingar ska eleverna lära sig om andra kulturer, vilket kan tolkas som att de förväntas besitta kunskap om och ha anammat svenska normer och värderingar samt kunna arbeta efter dem, vilket utifrån elevgruppens demografi inte kan tas för givet. Det behövs därmed mer kunskap om hur och var normer och värderingar förs fram och diskuteras i praktikgemenskaperna utbildning och äldreomsorg. Kommande studier kommer att undersöka just detta, för att se vilka uttryck det politiska landskapets bindande föreskrifter tar i vuxenutbildningens och äldreomsorgens praktikgemenskaper.

Slutnoter

- i Den som är född i ett annat land räknas som utrikesfödd, oavsett föräldrarnas födelseland eller medborgarskap. Invandrare, utländska studenter och adopterade räknas som utrikes födda, så länge de är folkbokförda här (SCB, 2022).
- ii I texten används pronomenet "hon" om undersköterskan eftersom ordet är femininum, dock finns det många manliga undersköterskor vilka inkluderas i användandet av hon.

Biografi

Åsa Kindevåg är doktorand och adjunkt i pedagogiskt arbete på Högskolan Dalarna. Hon skriver sin avhandling med inriktning på vuxna utrikesfödda yrkeslevers situerade lärande inom äldreomsorgen.

Per Andersson är gästprofessor i yrkesdidaktik på Högskolan Dalarna och professor i pedagogik på Linköpings universitet. Han forskar om yrkesutbildning och vuxenutbildning, främst med fokus på marknadsiseringen av svensk vuxenutbildning, validering av vuxnas kunskap och kompetens, samt yrkeslärares och folkhögskollärares professionella utveckling.

Åsa Kindevåg är förstaförfattare och har gjort det huvudsakliga arbetet med artikeln, och Per Andersson har som medförfattare bidragit i analysprocess och skrivande av artikelns olika delar. Båda författarna har godkänt den slutliga versionen.

Referenser

- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative research journal*, 9(2), 27–40. <https://doi.org/10.3316/QRJ0902027>
- Brockmann, M., Clarke, L. & Winch, C. (2008). Knowledge, skills, competence: European divergences in vocational education and training (VET)—the English, German and Dutch cases. *Oxford Review of Education*, 34(5), 547–567. <https://doi.org/10.1080/03054980701782098>
- Bryman, A. (2018). *Samhällsvetenskapliga metoder*. Liber.
- Choy, S. & Wärvik, G.-B. (2019). Integration of learning for refugee and migrant students: VET teachers' practices through practice theory lens. *Journal of Vocational Education and Training*, 71(1), 87–107. <https://doi.org/10.1080/13636820.2018.1518921>
- Cohen, L. Manison, L., & Morrison, K.. (2018). *Research methods in education*. Routledge.
- Cui, D. (2019). Decolonising dominant knowledge constructions in the education of immigrant youth in Canada. *International Journal of Lifelong Education*, 38(1), 67–75. <https://doi.org/10.1080/02601370.2018.1544938>

- De Roos, P. & Edvardsson, D. (2019). *Personcentrerad vård: En kärnkompetens för god och säker vård*. Svensk sjuksköterskeförening, Svenska läkaresällskapet och Dietisternas riksförbund. <https://swenurse.se/download/18.9f73344170c003062310d6/1583937715986/personcentrerad%20v%C3%A5rd%202019.pdf>
- Dobbins, M. & Busemeyer, M. R. (2015). Socio-economic institutions, organized interests and partisan politics: The development of vocational education in Denmark and Sweden. *Socio-Economic Review*, 13(2), 259–284. <https://doi.org/10.1093/ser/mwu002>
- Effektiv vård: Slutbetänkande av En nationell samordnare för effektivare resursutnyttjande inom hälso- och sjukvården*. (SOU 2016:2). Regeringskansliet. https://www.regeringen.se/contentassets/42b0aef4431c4ebf9410b8ee771830eb/effektiv-varld---slutbetankande-av-en-nationell-samordnare-for-effektivare-resursutnyttjande-inom-halso--och-sjukvarden_sou-2016-2.pdf
- Eliasson, E. & Rehn, H. (2017). Health and social care teachers' descriptions of challenges in their teaching at upper secondary school. *Nordic Journal of Vocational Education and Training*, 7(1), 42–63. <https://doi.org/10.3384/njvet.2242-458X.177142>
- Eliasson, E. (2009). *Metod, personlighet och forskning: Kontinuitet och förändring i vårdlärautbildarnas kunskapskultur 1958–1999*. [Doktorsavhandling, Stockholms universitet]. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:su:diva-28838>
- Elmeroth, E. (2018). *Etnisk maktordning i skola och samhälle* (Andra uppl.). Studentlitteratur.
- En nationell samordnare för effektivare resursutnyttjande inom hälso- och sjukvården. (2016). *Effektiv vård: Slutbetänkande* (SOU 2016:2). Wolters Kluwer Sverige AB. https://www.regeringen.se/contentassets/42b0aef4431c4ebf9410b8ee771830eb/effektiv-varld---slutbetankande-av-en-nationell-samordnare-for-effektivare-resursutnyttjande-inom-halso--och-sjukvarden_sou-2016-2.pdf
- Falkenström, E. (2013). Värdet av chefers etiska kompetens. *Socialmedicinsk Tidskrift*, 90(6), 857–865. <http://www.socialmedicinsktidskrift.se/index.php/smt/article/view/1068>
- Fejes, A. (2016). Vuxenutbildningens utmaningar i migrationens tidevarv. I B. Kindinger (Red.), *Flerspråkighet som resurs: Symposium 2015* (s. 310–323). Liber.
- Förordning om vuxenutbildning*. (SFS 2011:1108). Utbildningsdepartementet. https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/forordning-20111108-om-vuxenutbildning_sfs-2011-1108
- Gemensamma författningssamlingen avseende hälso- och sjukvård, socialtjänst, läkemedel, folkhälsa m.m.: Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd om skyddad yrkestitel för undersköterskor*. (HSLF-FS2023:149). Socialstyrelsen. <https://www.socialstyrelsen.se/globalassets/sharepoint-dokument/artikelkatalog/foreskrifter-och-allmanna-rad/2023-4-8473.pdf>
- Graneheim, U. H. & Lundman, B. (2004). Qualitative content analysis in nursing research: Concepts, procedures and measures to achieve trustworthiness. *Nurse Education Today*, 24(2), 105–112. <https://doi.org/10.1016/j.nedt.2003.10.001>
- Gustafsson, L.-K., Anbäcken, E.-M., Elfström, M.L., Zander, V. & Östlund, G. (2019). <http://www.socialmedicinsktidskrift.se/index.php/smt/article/view/1068> a collaborative approach. *Nordic Journal of Nursing Research*, 39(4), 178–185. <https://doi.org/10.1177/2057158519850974>
- Gymnasieutredningen. (2016). *En gymnasieutbildning för alla: Åtgärder för att alla unga ska påbörja och fullfölja en gymnasieutbildning* (SOU 2016:77). Wolters Kluwer Sverige AB. <https://data.riksdagen.se/dokument/H4B377>
- Hälso- och sjukvårdslag [HSL]*. (SFS 2017:30). Socialdepartementet. https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/halso--och-sjukvardslag-201730_sfs-2017-30

- Harman, K. (2016). Examining work-education intersections: The production of learning realms in and through practice. *European journal for research on the education and learning of adults*, 7(1), 89–106. <https://doi.org/10.3384/rela.2000-7426.rela0162>
- Hellstrand, S. & Lundh Nilsson, F. (2021). Yrkesutbildning. I E. Larsson & J. Westberg (Red.), *Utbildningshistoria* (Vol. 3:4, s. 179–198). Studentlitteratur.
- Henning Loeb, I. (2006). *Utveckling och förändring i kommunal vuxenutbildning: En yrkeslivshistorisk ingång med berättelser om lärarbanor*. [Doktorsavhandling, Göteborgs universitet]. <http://hdl.handle.net/2077/9428>
- Hjerm, M., Eger, M., Bohman, A. & Fors Connolly, F. (2020). A new approach to the study of tolerance: Conceptualizing and measuring acceptance, respect, and appreciation of difference. *Social Indicators Research*, 147(3), 897–919. <https://doi.org/10.1007/s11205-019-02176-y>
- Huupponen, M. (2019). *Svenska språket: A och O inom äldreomsorgen*. Kommunal. <https://docplayer.se/160666759-Svenska-sprak-et-a-och-o-inom-aldreomsorgen.html>
- Johansson, M. (2020). *Arbetsmiljö och säkerhet: Praktikgemenskaper på könade byggarbetsplatser*. [Doktorsavhandling, Luleå tekniska universitet]. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:ltu:diva-78453>
- Kommittédirektiv: *Reglering av yrket undersköterska*. (Dir. 2017:103). Regeringen. https://www.regeringen.se/contentassets/55013881c1c84066ba8c44797c035a39/reglering-av-yrket-underskoterska-dir2017_103.pdf
- Köpsén, S. (2014). How vocational teachers describe their vocational teacher identity. *Journal of Vocational Education & Training*, 66(2), 194–211. <https://doi.org/10.1080/13636820.2014.894554>
- Lave, J. & Wenger, E. (1991). *Situated learning: Legitimate peripheral participation*. Cambridge University Press.
- Lill, L. (2007). *Att göra etnicitet – inom äldreomsorgen*. [Doktorsavhandling, Malmö högskola]. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:mau:diva-7651>
- Lincoln, Y. & Guba, E. (1985). *Naturalistic inquiry*. Sage Publications.
- Martin, J. (2018). Historical and documentary research. I L. Cohen, L. Manion, & K. Morrison (Red.), *Research methods in education* (Vol. 8, s. 323–333). Routledge.
- Martinsson, L. & Reimers, E. (2008). Inledning. I L. Martinsson & E. Reimers (Red.), *Skola i normer* (s. 9–30). Gleerup.
- Nationalencyklopedin (u.å.-a). Norm. Hämtad 31 maj 2024 från <https://www.ne.se/sök/?t=uppslagsverk&q=norm>
- Nationalencyklopedin (u.å.-b). Värdegrund. Hämtad 31 maj 2024 från <https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/v%C3%A4rdegrund>:
- Nationalencyklopedin (u.å.-c). Värdering. Hämtad 31 maj 2024 från <https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/v%C3%A4rdering>:
- Nylund, M. (2012). The relevance of class in education policy and research: The case of Sweden's vocational education. *Education Inquiry*, 3(4), 591–613. <https://doi.org/10.3402/edui.v3i4.22056>
- Patientsäkerhetslag*. (SFS 2010:659). Socialdepartementet. https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/patientsakerhetslag-2010659_sfs-2010-659
- Rehn, H. & Eliasson, E. (2015). Caring disposition and subordination: Swedish health and social care teachers' conceptions of important vocational knowledge. *Journal of Vocational Education and Training*, 67(4), 558–577. <https://doi.org/10.1080/13636820.2015.1091031>

- Robson, J., Bailey, B. & Larkin, S. (2004). Adding value: Investigating the discourse of professionalism adopted by vocational teachers in further education colleges. *Journal of Education and Work*, 17(2), 183–195. <https://doi.org/10.1080/13639080410001677392>
- Skollag. (SFS 2010:800). Utbildningsdepartementet. https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/skollag-2010800_sfs-2010-800#K2
- Skolverket. (2018). *Redovisning av uppdrag om förslag till justeringar i programstruktur och examensmål för vård- och omsorgsprogrammet samt förslag till de förordningsändringar som krävs med anledning av ett införande av en undersköterskeexamen*. <https://www.skolverket.se/download/18.6bfaca41169863e6a65d623/1553968144815/pdf4009.pdf>
- Skolverket. (2021). *Vård- och omsorgsprogrammet*. <https://www.skolverket.se/undervisning/gymnasieskolan/laroplan-program-och-amnen-i-gymnasieskolan/gymnasieprogrammen/program?url=-996270488%2Fsyllabuscw%2Fjsp%2Fprogram.htm%3FprogramCode%3DVO001%26tos%3Dgy&sv.url=12.5dfce44715d35a5cdfa9295>
- Skolverket. (2022a). *Anatomi och fysiologi*. (SKOLFS 2022:34). <https://www.skolverket.se/undervisning/gymnasieskolan/laroplan-program-och-amnen-i-gymnasieskolan/gymnasieprogrammen/amne?url=-996270488%2Fsyllabuscw%2Fjsp%2Fsubject.htm%3FsubjectCode%3DANO%26date%3D2023-08-22%26tos%3Dgy&sv.url=12.5dfce44715d35a5cdfa92a3>
- Skolverket. (2022b). *Gerontologi och geriatrik*. (SKOLFS 2022:128). <https://www.skolverket.se/undervisning/gymnasieskolan/laroplan-program-och-amnen-i-gymnasieskolan/gymnasieprogrammen/amne?url=-996270488%2Fsyllabuscw%2Fjsp%2Fsubject.htm%3FsubjectCode%3DGER%26date%3D2023-08-22%26tos%3Dgy&sv.url=12.5dfce44715d35a5cdfa92a3>
- Skolverket. (2022c). *Hälso- och sjukvård*. (SKOLFS 2022:154). <https://www.skolverket.se/undervisning/gymnasieskolan/laroplan-program-och-amnen-i-gymnasieskolan/gymnasieprogrammen/amne?url=-996270488%2Fsyllabuscw%2Fjsp%2Fsubject.htm%3FsubjectCode%3DHAO%26date%3D2023-08-22%26tos%3Dgy&sv.url=12.5dfce44715d35a5cdfa92a3>
- Skolverket. (2022d). *Läroplan för vuxenutbildningen*. (SKOLFS 2022:14). https://www.skolverket.se/undervisning/vuxenutbildningen/komvux-gymnasial/laroplan-for-vux-och-amnesplaner-for-komvux-gymnasial/laroplan-lvux12-for-vuxenutbildningen?url=-996270488%2Fsyllabuscw%2Fjsp%2Fcurriculum.htm%3Ftos%3Dvuxgy&sv.url=12.6011fe501629fd150a271a9#anchor_1
- Skolverket. (2022e). *Omvårdnad*. (SKOLFS 2022:241). <https://www.skolverket.se/undervisning/gymnasieskolan/laroplan-program-och-amnen-i-gymnasieskolan/gymnasieprogrammen/amne?url=-996270488%2Fsyllabuscw%2Fjsp%2Fsubject.htm%3FsubjectCode%3DOMV%26date%3D2023-08-22%26tos%3Dgy&sv.url=12.5dfce44715d35a5cdfa92a3>
- Skolverket. (2022f). *Psykiatri*. (SKOLFS 2022:259). <https://www.skolverket.se/undervisning/gymnasieskolan/laroplan-program-och-amnen-i-gymnasieskolan/gymnasieprogrammen/amne?url=-996270488%2Fsyllabuscw%2Fjsp%2Fsubject.htm%3FsubjectCode%3DPSY%26date%3D2023-08-22%26tos%3Dgy&sv.url=12.5dfce44715d35a5cdfa92a3>
- Skolverket. (2022g). *Social omsorg*. (SKOLFS 2022:282). <https://www.skolverket.se/undervisning/gymnasieskolan/laroplan-program-och-amnen-i-gymnasieskolan/gymnasieprogrammen/amne?url=-996270488%2Fsyllabuscw%2Fjsp%2Fsubject.htm%3FsubjectCode%3DSOA%26date%3D2023-08-22%26tos%3Dgy&sv.url=12.5dfce44715d35a5cdfa92a3>
- Skolverket. (2023a). *Funktionsförmåga och funktionsnedsättning*. (SKOLFS 2023:97). Skolverket. <https://www.skolverket.se/undervisning/gymnasieskolan/laroplan-program-och-amnen-i-gymnasieskolan/gymnasieprogrammen/amne?url=-996270488%2Fsyllabuscw%2Fjsp%2Fsubject.htm%3FsubjectCode%3DFUT%26date%3D2023-08-22%26tos%3Dgy&sv.url=12.5dfce44715d35a5cdfa92a3>

- Skolverket. (2023b). *Förändringar av vård- och omsorgsprogrammet*. <https://www.skolverket.se/undervisning/gymnasieskolan/aktuella-forandringar-pa-gymnasial-niva/forandringar-pa-gymnasial-niva/forandringar-av-var-d--och-omsorgsprogrammet>
- Skolverket. (2023c). *Organisera och genomföra kombinationsutbildningar inom komvux*. <https://www.skolverket.se/skolutveckling/leda-och-organisera-skolan/nyanlandas-utbildning/organisera-och-genomfora-kombinationsutbildningar-inom-komvux>
- Skolverket. (2023d). *Styrdokumentet sätter ramarna för ditt arbete*. <https://www.skolverket.se/undervisning/vuxenutbildningen/komvux-gymnasial/laroplan-for-vux-och-amnesplaner-for-komvux-gymnasial/styrdokumentet-satter-ramarna-for-ditt-arbete-inom-komvux-pa-gymnasial-niva>
- Skolverket. (2023e). *Sök statistik – Elever, bakgrundsinformation kalenderåret 2022*. <https://www.skolverket.se/skolutveckling/statistik/sok-statistik-om-forskola-skola-och-vuxenutbildning?sok=SokC&verkform=Komvux&omrade=Elever%20och%20kursdeltagare&lasar=2022&run=1>
- Skolverket. (2023f). *Yrkespaket vård och omsorg*. <https://www.skolverket.se/undervisning/vuxenutbildningen/komvux-gymnasial/yrkespaket-inom-komvux/yrkespaket-var-d-och-omsorg>
- Socialstyrelsen. (2011a). *Socialstyrelsens allmänna råd om grundläggande kunskaper hos personal som arbetar i socialtjänstens omsorg om äldre*. (SOSFS 2011:12). <https://www.socialstyrelsen.se/kunskapsstod-och-regler/regler-och-riktlinjer/foreskrifter-och-allmanna-rad/konsoliderade-foreskrifter/201112-om-grundlaggande-kunskaper-hos-personal-som-arbetar-i-socialtjanstens-omsorg-om-aldre/>
- Socialstyrelsen. (2011b). *Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd om lex Sarah*. (SOSFS 2011:5). Socialstyrelsen. <https://www.socialstyrelsen.se/kunskapsstod-och-regler/regler-och-riktlinjer/foreskrifter-och-allmanna-rad/konsoliderade-foreskrifter/20115-om-lex-sarah/>
- Socialstyrelsen. (2012). *Värdegrunden i socialtjänstens omsorg om äldre*. (SOSFS 2012:3). <https://www.socialstyrelsen.se/globalassets/sharepoint-dokument/artikelkatalog/foreskrifter-och-allmanna-rad/2012-2-20.pdf>
- Socialstyrelsen. (2022). *Nationellt kompetenscentrum för vård och omsorg för äldre: Inrättande av centrum vid Socialstyrelsen*. <https://www.socialstyrelsen.se/globalassets/sharepoint-dokument/artikelkatalog/ovrigt/2022-3-7804.pdf>
- Socialstyrelsen. (2023a). *Information om skyddad yrkestitel för undersköterskor*. <https://legitimation.socialstyrelsen.se/skyddad-yrkestitel-for-underskoterska/information-om-skyddad-yrkestitel/>
- Socialstyrelsen. (2023b). *Kompetens för en fast läkarkontakt i primärvården: Underlagsrapport för kunskapsstödjande kompetensmål*. <https://www.socialstyrelsen.se/globalassets/sharepoint-dokument/artikelkatalog/ovrigt/2023-1-8320.pdf>
- Socialstyrelsen. (2023c). *Språkförmåga i äldreomsorgen: Information till verksamheter som ska använda stödet*. <https://www.socialstyrelsen.se/globalassets/sharepoint-dokument/artikelkatalog/ovrigt/2023-2-8349-bilaga-information-till-verksamheter-som-ska-anvanda-stodet.pdf>
- Socialtjänstlag [SoL]. (SFS 2001:453). Socialdepartementet. https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/socialtjanstlag-2001453_sfs-2001-453
- Somerville, M. & Abrahamsson, L. (2003). Trainers and learners constructing a community of practice: Masculine work cultures and learning safety in the mining industry. *Studies in the Education of Adults*, 35(1), 19–34. <https://doi.org/10.1080/02660830.2003.11661472>
- Sporre, K. (2020). Ethics in compulsory education – Human dignity, rights and social justice in five contexts. *Hervormde teologiese studies*, 76(1), 1-10. <https://doi.org/10.4102/hts.v76i1.5821>

- Statistiska Centralbyrån [SCB]. (2023). *De 30 största yrkena: Antal efter yrke, kön och år*. <https://www.scb.se/hitta-statistik/statistik-efter-amne/arbetsmarknad/sysselsattning-forvarvsarbete-och-arbetstider/yrkesregistret-med-yrkesstatistik/pong/tabell-och-diagram/30-vanligaste-yrkena/>
- Svedberg, E. (2006). *Två etiska dilemman om äldre och mat*. Socialstyrelsen. https://www.socialstyrelsen.se/globalassets/sharepoint-dokument/artikelkatalog/ovrigt/2006-123-46_200612346.pdf
- Sveriges Kommuner och Regioner [SKR]. (2022). *Välfärdens kompetensförsörjning*. <https://skr.se/skr/tjanster/rapporterochskrifter/publikationer/valfardenskompetensforsorjning.68208.html>
- Tanggaard, L. (2007). Learning at trade vocational school and learning at work: Boundary crossing in apprentices' everyday life. *Journal of Education and Work*, 20(5), 453–466. <https://doi.org/10.1080/13639080701814414>
- Thunborg, C. (2016). Learning behind the curtains: Becoming health care assistants in Sweden. *Diversity & Equality in Health and Care*, 13(1), 165–171. <https://doi.org/10.21767/2049-5471.100047>
- Utredningen om nationell kvalitetsplan för äldreomsorgen. (2017). *Läs mig! Nationell kvalitetsplan för vård och omsorg om äldre personer* (SOU 2017:21). Wolters Kluwer Sverige AB. <https://www.regeringen.se/rattsliga-dokument/statens-offentliga-utredningar/2017/03/sou-201721/>
- Vård- och Omsorgscollege. (2023). *Vi är den bästa arenan för samverkan mellan arbetsliv och utbildning för tryggad kompetensförsörjning i vård och omsorg*. <https://www.vo-college.se/>
- Wenger, E. (1998). *Communities of practice: Learning, meaning, and identity*. Cambridge University Press.
- Wenger-Trayner, E. & Wenger-Trayner, B. (2015). Learning in landscapes of practice: A framework. I E. Wenger-Trayner, M. Fenton-O'Creevy, S. Hutchinson C. Kubiak & B. Wenger-Trayner (Red.), *Learning in landscapes of practice: Boundaries, identity, and knowledgeability in practice-based learning* (s. 13–29). Routledge.
- Westlund, I. (2020). Hermeneutik. I A. Fejes & R. Thornberg (Red.), *Handbok i kvalitativ analys* (3 uppl., s. 72–90). Liber.
- Widén, P. (2020). Kvalitativ textanalys. I A. Fejes & R. Thornberg (Red.), *Handbok i kvalitativ analys* (3 uppl., s. 193–210). Liber.
- Working with short-term goal-directed reablement with older adults: Strengthened by
- Wärvik, G.-B. (2013). The reconfiguration of adult education VET teachers: Tensions amongst organisational imperatives, vocational ideals and the needs of students. *International Journal of Training Research*, 11(2), 122–134. <https://doi.org/10.5172/ijtr.2013.11.2.122>